

**ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА
НА СВОБОДУ СОВІСТІ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ:
СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ**

**GUARANTEEING THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO FREEDOM
OF CONSCIENCE AND RELIGION IN UKRAINE IN THE PRESENT ENVIRONMENT:
SOCIO-HISTORICAL CONTEXT**

**Чаленко П.В., студентка I курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого**

У статті здійснено юридичне наукове дослідження проблематики забезпечення конституційного права на свободу совісті та віросповідання з урахуванням ряду факторів: міжконфесійного конфлікту, триваючого з моменту розколу церкви; політизації релігійної сфери суспільних відносин; загрози національній безпеці України внаслідок діяльності окремих релігійних утворень.

Розкрито правовий та феноменологічний зміст досліджуваних свобод, зокрема в етичному та в релігієцентричному сенсах. Надано огляд міжнародного та внутрішньодержавного конституційно-правового фундаменту їх гарантування, забезпечення, реалізації та деталізації (положення ключових міжнародних актів у сфері прав людини, Конституції та законодавства України).

Здійснено історичний огляд релевантної проблематики в Україні, необхідний для осягнення причинно-наслідкового зв'язку загострення державно-суспільних відносин у релігійній сфері на тлі повномасштабного вторгнення країни-агресора (з урахування зовнішнього дестабілізуючого впливу країни-агресора). Надано характеристику сучасної ситуації довкола стану урегульованості діяльності релігійних організацій в аспекті дотримання гарантованих Конституцією свобод шляхом юридичної оцінки останніх змін до профільного законодавства, рішень та позицій органу конституційної юрисдикції, офіційних заяв представників державного апарату.

Наголошено на хаотичності та бюрократичному характері підходу державного регулятора до вирішення невідкладних суспільно-сенситивних кризових явищ у релігійній сфері та сфері забезпечення національної безпеки. Виокремлено тезу щодо невідкладності та можливої доцільності впровадження ключових змін в регулювання досліджуваної сфери саме у період дії воєнного стану та післявоєнного відновлення України.

Розроблено ряд концептуальних гайдлайнів до ефективізації правового регулювання релігійної сфери з наголосом на невідкладність вирішення питання при дотриманні принципів законності, верховенства права та утримання іміджу України у світі як демократичної правової держави, здатної забезпечити гарантовані Конституцією права та свободи.

Ключові слова: свобода совісті, свобода віросповідання, конституційні гарантії, релігійні організації, колабораційна діяльність, захист національної безпеки.

The article provides an academic legal study of the problems of ensuring the constitutional right to freedom of conscience and religion, considering several factors: inter-confessional conflict, ongoing since the division of the church; the politicization of the religious sector of social relations; threats to the national security of Ukraine as a result of the activities of certain religious formations.

The article reveals the legal and phenomenological content of the studied freedoms, specifically from the ethical and religion-centered perspectives. The author provides an overview of the international and domestic constitutional and legal framework for ensuring freedoms, their guarantee, implementation, and detailing (provisions of key international human rights treaties, the Constitution, and legislation of Ukraine).

A historical overview of the relevant issues in Ukraine essential for understanding the causality of the aggravation of state-social relations in the religious sphere against the background of a full-scale invasion of the aggressor country (taking into account the external destabilizing influence of the aggressor country), is made. The current situation around the regulatory framework for the activities of religious organizations in terms of observance of the freedoms guaranteed by the Constitution is characterized by a legal assessment of the latest changes to the relevant legislation, decisions and positions of the constitutional authority, official statements of representatives of the state apparatus.

The author emphasizes the chaotic and bureaucratic nature of the state regulator's approach to solving urgent socially sensitive crisis phenomena in the religious sphere and the field of national security. The thesis on the urgency and possible expediency of introducing critical changes in the regulation of the studied sphere during martial law and the post-war reconstruction of Ukraine is highlighted.

Several conceptual guidelines for the effectiveness of the legal regulation of the religious sphere have been developed with an emphasis on the urgency of resolving the issue while observing the principles of legality, the rule of law and maintaining the image of Ukraine in the world as a democratic state of law capable of ensuring the rights and freedoms guaranteed by the Constitution.

Key words: freedom of conscience, freedom of religion, constitutional guarantees, religious organizations, collaboration, national security.

Вступ. Релігія має значно більш давнє коріння, а ніж держава і право. Отримуючи свої витоки із релігійних табу первісної громади, релігія як соціальний регулятор відокремилася від простих мононорм та сьогодні на одному рівні з правом регулює поведінку та впливає на свідомість людей. Послугуючись своїми нормами, закріпленими у канонічних джерелах та реалізуючи контрольньо-владні функції через відповідні релігійні утворення (церкву), релігія відіграє ключову роль у забезпеченні стабілізації суспільно значущих відносин, які покриваються в тому числі і правовим регулюванням.

В сучасному світі релігійні відносини, як елементи соціальної складової життєдіяльності суспільства, забезпечуються та регулюються правом на рівні з іншими видами суспільної взаємодії. Правове впорядкування таких відносин здійснюється як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівнях. Беручи до уваги делікатний характер сфери такого регулювання, в про-

цесі нормотворення зазвичай використовуються найбільш безпечні та багатосторонні його підходи, методи, способи та типи, які інколи виходять за межі неупередженості, залишаючи значну кількість соціальних взаємодій неврегульованими.

Відтак, не поодинокими є випадки міжрелігійних конфліктів, які часто супроводжуються публічним резонансом, особливо у випадках, які характеризуються підвищеною суспільною небезпекою (релігійний тероризм тощо). Практика судів, в тому числі міжнародних, часто порушує проблемні питання забезпечення права на свободу совісті та віросповідання, опосередковано впливаючи і на регулювання діяльності релігійних організацій, особливо у співвідношенні з іншими свободами (наприклад, свободою слова). Однак, питання щодо впорядкування відносин, пов'язаних з реалізацією досліджуваних свобод є ширшим, та часто проявляється й у міжконфесійних внутрішньо- та міждержавних конфліктах.

Впродовж свого історичного розвитку, Україна ніколи не характеризувалася малоконфесійністю. На думку А. Кобетяка, релігійна різноманітність в нашій державі має власне історичне коріння, проте через підвищення рівня політизації релігії загострюються міжконфесійні конфлікти, протистояння [1, с. 44].

Лише за останні роки «вибухнули» численні міжрелігійні та внутрішньорелігійні конфлікти, посиливши соціально-політичну напругу в суспільстві. А після повномасштабного вторгнення країни-агресора діяльність деяких релігійних організацій (їх представників) у нашій країні перебуває під наглядом правоохоронних органів через підозри у здійсненні діяльності, що загрожує національній безпеці та державним інтересам України.

На думку А. Колодного, розташування України між східною та західною культурами, християнством та католицизмом дещо ускладнює релігійні процеси. Крім того, поширення течій християнського віровчення має посередній характер, що лише підсилює міжконфесійні розбіжності та суперечності [2, с. 29].

Національне відродження сприяло активізації релігійних громад, а також підняло питання щодо утворення єдиної національної церкви в Україні. Одночасно, одним з найбільш актуальних на сьогодні стало питання правового регулювання діяльності релігійних організацій на тлі повномасштабної війни. Однак, не зважаючи на її критичний характер, складові даної проблеми є набагато давнішими і перехідними, багатоаспектними, політизованими і такими, що не мають однозначно правильного і простого рішення.

Метою статті є висвітлення правової природи свободи совісті та свободи віросповідання, аналіз теоретичних засад їх міжнародного та внутрішньодержавного закріплення в Україні, встановлення причинно-наслідкового зв'язку загострення суспільно-політичної кризи довкола діяльності окремих релігійних організацій в Україні, а також розробка рекомендацій щодо ефективізації правового регулювання релігійної сфери суспільних відносин в нашій державі в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Свобода совісті є однією з загальнолюдських цінностей та атрибутом демократичного суспільства. Саме тому питання забезпечення конституційних гарантій прав людини, свободи світогляду та віросповідання належить одне з основних місць у державній політиці України. Реалізація права на свободу совісті тісно пов'язана з розвитком суспільства, держави і їх ставленням до світоглядних орієнтацій людини. Проблема свободи совісті завжди розв'язувалася залежно від потреб і завдань, що поставили в конкретний історичний період перед суспільством, від рівня його розвитку, від інтересів панівних верств, а подекуди й від особистих уподобань правителів. Свобода релігії як одна з фундаментальних демократичних свобод, потребує юридичного захисту.

Практично в кожній демократичній європейській державі континентального або англо-американського права створена відповідна конституційна, законодавча система такого захисту, забезпечення права людини на вільний вибір релігійних переконань чи відмову від таких. У різних країнах така система має свою специфіку, вона залежить від історичних і політичних факторів, релігійної різноманітності, рівня культури народу та типу державно-релігійних відносин. Міжнародне співтовариство також створило цілісну і досить ефективну систему захисту прав і свобод людини, в тому числі свободи віросповідання.

Організація Об'єднаних Націй та інші регіональні міжнародні організації розробили та прийняли значну кількість правових документів, які напряду чи опосередковано торкаються основних аспектів свободи релігії та діяльності релігійних організацій. До невичерпного переліку таких документів можна віднести: «Загальну декларацію прав людини» від 10 грудня 1948 р.; «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права»

та «Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права» від 16 грудня 1966 р.; «Декларацію про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань» від 25 листопада 1981 р.; «Декларацію про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин» від 18 грудня 1992 р.; «Конвенцію про захист прав людини та основних свобод» (та додаткові протоколи) від 4 листопада 1950 р. та багато інших ін.

В Україні за роки незалежності питання свободи совісті та свободи релігії також набули юридичного оформлення. Зокрема, стаття 35 Конституції України закріплює: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію не сповідувати ні якої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу й ритуальні обряди, вести релігійну діяльність».

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей <...>».

Правові засади державно-релігійних відносин також визначені в низці актів, які деталізують положення Основного Закону: законів, указів, розпоряджень Президента України, постановках Кабінету Міністрів України. Зокрема, 23 квітня 1991 р. вступив в дію Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». О. Смержевська зазначає, що ще з другої половини 1990-х рр. було розпочато розробку Концепції державної політики щодо релігійних організацій в Україні, але дана Концепція не набула завершеного вигляду та затвердження Верховною Радою України, попри її в край важливе значення для суспільства та держави [3, с. 45].

На думку А. Колодного, феномен свободи совісті є багатоаспектним та нерозривно пов'язаний зі світоглядними основами людського буття, процесом пошуку, осягнення і здійснення його сенсів, а від так – зі становленням і реалізацією людини як особистості. В етичному аспекті свободу совісті визначають як здатність людини свідомо формувати й реалізовувати у своїй поведінці власне розуміння моральної необхідності. В релігійноцентричному розумінні феномену свободи совісті лежить ставлення особи до релігії. Нормоцентричний підхід ґрунтується переважно на нормативному визначенні свободи совісті, тобто передбачає забезпечення відповідних прав особи у сфері світоглядних переконань [1, с. 68].

Важливою складовою свободи совісті є свобода релігії, визначена як повноцінне функціонування релігійних інституцій різної конфесійної та віросповідної приналежності, правові, економічні, суспільно-політичні, соціально-побутові можливості та гарантії для вільного самовизначення людини. При цьому, О. Смержевська звертає увагу, що свобода релігії – це й велика відповідальність, адже існує чимало деструктивних культів та псевдорелігійних організацій деструктивного характеру, які негативно впливають на суспільні процеси та життєдіяльність окремо взятої людини. Україні, на жаль, не вдалося уникнути цього гіркого досвіду. «На сьогодні для нашої країни така ситуація є серйозною соціальною, правовою, медичною проблемою», наголошує авторка [3, с. 20].

Відповідно до положень Конституції України – свобода совісті встановлена як «право на свободу світогляду і віросповідання, свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної». Це конституційне визначення є основним змістовним елементом інституту свободи совісті, формуючи її фундаментальне підґрунтя. Подібна регламентація надає рівні можливості щодо реалізації власних духовних потреб і вірянном, і невірющим. Релігійний чинник поступово відіграє все більшу роль у суспільному житті України, впливає на формування її внутрішньої політики та міждержавних стосунків.

Наведений Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» № 987-ХІІ від 23.04.1991 р. (далі – Закон) в цілому гармонізує з принципами міжнародної демократії, які зафіксовані в правових документах стосовно свободи віросповідань. Серед його основних положень можна виокремити наступні: по-перше, Закон утвердив свободу релігії, встановивши, що будь-яка релігійна організація має право бути зареєстрована; по-друге, Закон констатує рівність усіх громадян перед українським законодавством, незалежно від їх віросповідання. Крім того, Законом встановлена і рівність усіх релігій та віросповідань. Закон не накладає обмежень на місіонерську роботу, зокрема й закордонних місій, що часто викликає негативну реакцію з боку традиційних історичних церковних об'єднань. І найважливіше – акт декларує відмежування держави від церкви, що означає невтручання першої у внутрішні справи другої.

Однак, часто «безпечна» безсторонність положень Закону створює умови для порушення закріплених прав. Не дивлячись на значну кількість правок, обрана політика релігійної нейтральності, що проявляється в наданні свобод за відсутності додаткових регуляторних заходів, часто дає суперечливі результати, більшою мірою через низьку ефективність обраних способів та методів правового регулювання, а також обмежене використання засобів нормотворчої техніки (що в цілому є характерним для більш ранніх нормативно-правових актів). При цьому як з боку держави частими були спроби політизації досліджуваного права (шляхом залучення до політичної діяльності представників певних релігійних організацій, особливо в межах передвиборних кампаній), так і діяльність останніх у період повномасштабної війни досягла настільки деструктивного характеру, що привернула увагу органів правопорядку через пряму загрозу національній безпеці.

Відтак, постає актуальне питання, чи справді проблема діяльності певних релігійних організацій виникла та загострилася за виключно відсутності належного правового регулювання (та через міжнародний політичний вплив), або ж ще до повномасштабного вторгнення існувала низка історико-суспільних чинників, які не отримували належної уваги з боку регулятора? У цьому контексті необхідно розглянути історичний аспект формування релігійної публічної сфери в Україні після відновлення незалежності.

Розкол радянського союзу на ряд незалежних республік призвів до значних змін в самому Православ'ї, навіть не зважаючи на досить сумнівне регулювання релігійної сфери у Союзі. Новоутворена держава Україна потребувала єдиної помісної православної церкви, яка б відображала інтереси її народу, але країна-агресор всіляко намагалася утримувати свій вплив у сфері релігії, у тому числі і на території України. На цій основі на початку 90-х рр. ХХ століття в Православ'ї відбувся розкол, у результаті якого від Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) відокремилася Українська Православна Церква Київського Патріархату (УПЦКП) як незалежна від Російської Православної Церкви (РПЦ). Утворилася також Українська Православна Церква Московського Патріархату (УПЦ МП) [4, с. 152].

На УПЦ МП поклали свої сподівання проросійські політичні сили в Україні, а також країна-агресор, що активно їх фінансувала та надавала інформаційну підтримку. Усе це поглибило розкол у Православ'ї та викликало нові конфлікти. Загострення відносини між Церквами підсилили події 2014 року (анексія АР Крим та тимчасова окупація окремих територій), реагуючи на які деякі представники УПЦ МП висловлювали конкретну антиукраїнську та антидержавну позицію. Іншими словами, в межах встановлених норм законодавства фактично безконтрольно надавалися можливості щодо дестабілізації релігійної сфери відносин, впливаючи в цілому на суспільство,

безвідносно до належності до певної конфесії. І якщо дану ситуацію можна було пояснити з суто політичної позиції, то з юридично-наукової можна було лише констатувати зловживання наданими правами в межах іншого цілепокладання, яке не мало відношення до мети Закону.

Більшість українських науковців вважають політизацію релігії основним джерелом конфліктів і нестабільності в суспільстві. Тиск з боку місцевих чиновників і органів державної влади, особливо під час виборів, часто порушує відносно мирне співіснування різних релігій у певних частинах країни. У результаті суперечки між релігійними конфесіями стають політизованими, оскільки за кожною з них стоять не лише звичайні віруючі, а й впливові чиновники чи політичні сили. Отже, боротьба йде не лише за релігійну доктрину, а й за політичну та економічну владу. При цьому в Україні ситуація ускладнюється через зовнішній вплив країни-агресора, поширення якого здійснюється через окремих представників УПЦ МП.

УПЦ МП стала об'єктом масового громадського невдоволення саме через антиукраїнську діяльність, яка з початком повномасштабного вторгнення вийшла за сфери лише релігійного або психологічного впливу. Висвітлювання у пресі фактів духовної підтримки найманців т. зв. «ДНР» та «ЛНР», спроби зриву мобілізацій, заклики до єднання з агресором та інші прояви антинародної та антидержавницької діяльності стають все більш неприйнятними в сучасних умовах існування українського суспільства.

Варто зазначити, що окрема частина духовенства УПЦ МП відкрито демонструвала свою проукраїнську позицію, тому загальну тенденцію в цьому аспекті важко визначити, проте беззаперечним є факт приналежності релігійного представництва УПЦ МП до Московського Патріархату, який вже давно трансформувася у репресивний державницький інститут контролю свідомості країни-агресора. У контексті релігійного конфлікту стає очевидним, що Українське Православ'я є політизованим і не є відокремленим від держави, є зброєю в руках ворогів незалежної України.

Таким чином, релігійне життя сьогоденної України – це заплутана система стосунків, яка безпосередньо залежить від соціально-економічних і політичних процесів нашої країни та зовнішнього впливу. Відзначимо, що значне зростання релігійної мережі в Україні часто плутають із відродженням релігійності. Саме повномасштабна війна опосередковано може створити умови, надати шанс для оновлення або побудови «з нуля» нової системи державно-суспільних відносин у сфері релігії, однак не варто забувати про встановлений євроінтеграційний курс та обов'язки, що впливають з такого рішення.

В цивілізованих суспільствах впроваджено принцип відокремлення церкви від держави, який в його демократичному трактуванні означає взаємне невтручання цих двох суспільних інститутів у специфічні сфери діяльності один одного й ніяк не передбачає витіснення релігії з життя суспільства. Цей принцип не означає заборону (неможливість) співпраці церкви і держави; неможливості присутності церкви в державних структурах, включаючи освітні заклади; неможливості фінансування державою суспільно корисних програм за ініціативою участю церкви.

Взаємне невтручання означає взаємну повагу та визнання цими інститутами компетенції один одного в їхніх специфічних сферах, тому держава визнає існування внутрішніх приписів церкви (релігійних організацій) та враховує їх у своїй діяльності, а церква визнає та дотримується законів держави, що регламентують її діяльність як особливого об'єднання громадян, та не перешкоджає віруючим дотримуватися законів держави [4, с. 66].

Відтак, першочерговим завданням державного регулятора сьогодні має стати не вирішення внутрішнього міжконфесійного конфлікту правовими методами (що фактично буде втручанням у сферу релігійних відносин та може стати підставою для обмеження конституційно-закріпле-

ного права на свободу совісті та віросповідання), а встановлення спроможної законодавчої бази як лінії розмежування між інтересами держави та релігійних організацій.

При цьому, діяльність представників окремих конфесій, що загрожує національній безпеці України має бути належним чином розслідувана, та такі особи мають понести відповідальність у відповідності до законодавства. Адже коли публічна діяльність духовних представників виходить за законодавчо-встановлені межі – змінюється їх юридичний статус, і вони більше не послуговуються додатковими гарантіями невтручання. Саме подібний підхід і має стати фундаментальним при розрідженні політизованої ситуації довкола релігійної сфери публічних відносин в Україні.

В той же час, будь-яка діяльність правоохоронних та законодавчих органів має залишатися лише в правовому полі для підтримки статусу України як правової держави, навіть в умовах повномасштабної війни. Ця умова є необхідною в тому числі для збереження репутації нашої держави на міжнародній арені. Країна-агресор буде намагатися усіма способами просувати інформаційну кампанію та радикалізувати будь-які кроки українського законодавця на шляху до ефективізації правового регулювання сфери релігійних відносин, першочергово через зацікавленість у збереженні *status quo*, адже країні-агресору вигідна будь-яка дестабілізація внутрішньої ситуації в Україні.

Реакція ж держави на підривну діяльність окремих представників УПЦ МП (реальну та інкриміновану) носить досить хаотичний характер. Першочергово, ще у 2018 році було внесено зміни до профільного Закону щодо встановлення обов'язку релігійних організацій відображати належність до релігійної організації (об'єднання) за межами України. Надалі, на тлі повномасштабної війни, 15.03.2022 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення відповідальності осіб, які здійснювали колабораційну діяльність», який вносив суттєві зміни до багатьох нормативно-правових актів, в тому числі і до аналізованого Закону (більшою мірою в частині встановлення відповідальності за колабораційну діяльність). В подальшому, у грудні 2022 року Рада національної безпеки та оборони України доручила уряду внести на розгляд Верховної Ради законопроект щодо заборони діяльності в Україні релігійних організацій, афілійованих з країною-агресором. Насамперед це торкнеться Української православної церкви московського патріархату. Відповідно, на державну службу з етнополітики та свободи совісті було покладено обов'язок провести релігієзнавчу експертизу статуту про управління УПЦ на наявність канонічного зв'язку з московським патріархатом.

При цьому, ще у 2019 році яскравим прикладом політизації процесу та антидержавницьких маніфестацій окремих осіб стало конституційне подання 49 народних депутатів щодо конституційності наведених нижче змін до Закону (щодо відображення афіліації). Встановлення мотивації такого подання не є предметом юридичного дослідження, проте його обґрунтування не витримує критичного аналізу. Однак, відповідне рішення Конституційного Суду України було винесене лише наприкінці 2022 року.

Під час ухвалення цього Рішення Суд враховував, не лише ймовірні (гіпотетичні) ризики, що могли існувати у процесі ухвалення змін, але й реальні наслідки та загрози від діяльності релігійних організацій (об'єднань), керівний центр (управління) яких знаходиться поза межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала її територію, в умовах тривалої повномасштабної загарбницької війни стосовно Української держави, посягання на її суверенітет, територіальну цілісність та життя людей. Конституційний Суд у свій позиції виходив із того, що держава має право застосувати заходи, що обмежують свободу релігії, зокрема, із міркувань громадського порядку (стаття 35 Основного Закону) або національної безпеки (стаття 36 Основного Закону) тощо.

Висновки та рекомендації. Станом на початок 2023 року важко прогнозувати подальше вирішення питання колабораційної підривної діяльності, особливо беручи до уваги наведені у статті факти щодо тривалого міжконфесійного конфлікту, який з 2014 року отримав пропорційного загострення (відповідно до загострення суспільних і економічних криз у державі внаслідок агресії), а у 2022 році вийшов на фінальну стадію.

Водночас, сьогодні можна впевнено лише ствердити, що хронологічно, на шляху до встановлення належної системи захисту національних інтересів при збереженні гарантованих Конституцією прав, Україна знаходиться лише на половині шляху. Питання про те, чи є воєнний стан належним правовим режимом для проведення суспільно-сенситивних реформ є риторичним, однак збереження *status quo* у ситуації сьогодення є неможливим. При цьому необхідність проведення юридичних дій (експертизи), хоча і є обґрунтованою з точки зору дотримання принципу законності, все ж не несе практичного змісту, адже під час війни вирішення питання щодо існування впливового соціального інституту, напряду афілійованого з агресором, є невідкладним.

В якості висновку можна сказати, що часто правове регулювання суспільно-важливих сфер є більш інноваційним, ніж суспільство, що має ним послуговуватися при вступі у відповідні відносини. В контексті даної проблеми саме комплексний підхід до регулювання досліджуваної сфери має створити умови для трансформації суспільної свідомості, що має спростити процес рецепції нових умов співіснування держави і релігійних організацій, а також, у перспективі, мінімізувати міжконфесійні конфлікти. Не варто також відкидати сенситивний характер досліджуваної сфери відносин, що зумовлює необхідність використання покорокового підходу, та унеможливило різкі хаотичні трансформації, що можуть неоднозначно бути сприйняті у суспільстві.

Адже ігноруючи проблему, використовуючи релігійні організації як акторів у політичній грі, з моменту незалежності України було закладено крихкий фундамент, який у критичний для держави час нагадав про себе у не найкращий спосіб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кобетяк А. Гармонізація міжконфесійних відносин в Україні на засадах толерантності. *Науковий діалог «Схід-Захід»* : Матеріали II Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю (м. Бахчисарай, 12 жовтня 2013) : у 4-х частинах. Д. : Вид-во «Інновація», 2013. ч. 1. С. 44.
2. Колодний А. Релігійне сьогодення України: роздуми, оцінки і прогнози (тематична збірка вибраних статей і тез). К., 2009. 450 с. С. 29.
3. Сморгевська О. Релігійно-церковне життя України (кінець XX – початок XXI ст.). URL: <https://www.academia.edu/32541117> (дата звернення 14.01.2023 р.).
4. Історія релігії в Україні : навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ : Знання, КОО, 1999. 735 с.